

דינא דמלכותא דינא / כח.

תוכן:

הקדמה – הסוגיה בגמרא

שיטת הר"ן

שיטת הרשב"ם

הגבלות וגדרים

סיכום

הקדמה – הסוגיה בגמרא

המשנה (נדרים כ:): אומרת שאחד מסוגי הנדרים שמותרים מאליהם ולא צריכים התרת חכם זה נדרי אונסין והמשנה (נדרים כז:): אומרת שנדרי אונסין הינם ש"נודרין להרגין ולחרמין שהיא תרומה אע"פ שאינה תרומה שהן של בית המלך אע"פ שאינן של בית המלך". הגמרא מקשה איך ניתן להערים על המוכסים כדי להעלים מס הרי שמואל אומר שדינא דמלכותא דינא כלומר שלדינא המלכות יש גם תוקף הלכתי? הגמרא מתרצת שני תירושים:

1. רב כהנא בשם שמואל מתרץ שמה שמותר להעלים את המס ע"י נדר זה במוכס שאין לו קצבה וקיימים שני פירושים מהמוכס שאין לו קצבה (ע"פ פירוש הרא"ש):
א. מדובר במוכס שהמלך מינה, אך המלך לא קבע תעריף קבוע ולכן למרות שהמלך נותן רשות למוכס לגבות כמה שהוא רוצה אין לזה דין של דינא דמלכותא דינא מכיוון שדינא המלך תקפים רק אם הם שווים לכל בני המדינה בלי אפליה.
ב. מדובר במוכס שהמלך מינה ונתן לו רשות לגבות כמה שהוא רוצה אך מכיוון שהמלך לא נתן לו קצבה המוכס מרבה לקחת יותר ממה שהמלך יתכוון. (לפי פירוש זה אם יתברר שהמלך באמת רוצה לגבות מזה יותר ומזה פחות הוא רשאי ודינו דין).
2. ר' ינאי מתרץ שמה שמותר להעלים מס מהמוכס זה במוכס שעומד מאליו כלומר שלא במצות המלך ובלי מינוי מהמלך.

שיטת הר"ן

הר"ן (כח. ד"ה המוכס) מביא את הטעם לחובה לשמוע למלך בדיניו:

"וכתבו בתוספות דדוקא במלכי עובדי כוכבים אמר דינא דמלכותא דינא מפני שהארץ שלו ויכול לומר להם אם לא תעשו מצותי אגרש אתכם מן הארץ אבל במלכי ישראל לא לפי שא"י כל ישראל שותפין בה".
כלומר לדינא המלך יש תוקף מכיוון שהארץ שלו ואם אדם יפר את דינא המלך, המלך יכול לגרש אותו מן הארץ וכמו שאדם פרטי יכול לקבוע מי יכנס לביתו ובאילו תנאים כך גם המלך יכול לקבוע חוקים בממלכתו וכך כותב גם הרא"ש ש"והיינו טעמא דדינא דינא שארץ שלו היא ואף הדיוט שיש לו קרקע כך דינו שלא יהנה אדם מארצו אלא מדעתו ובקצבתו".

יוצא מדברי הר"ן שכאשר אין יכולת למלך לגרש מן הארץ, אז אין את הכלל שדינא דמלכותא דינא. לכן, אומר הר"ן, למלך ישראל כיוון שהוא לא יכול לגרש יהודי מא"י בגלל שא"י שייכת לכל ישראל, ממילא אין חובה לציית לו מצד דינא דמלכותא דינא.

לכאורה לשיטת הר"ן מלך גוי שמולך על א"י יש לחוקי תוקף בגלל שהוא יכול לגרש את התושבים וכן מלך ישראל שמולך בחו"ל דינו דין. אמנם ראיתי שבפניני הלכה בספר העם והארץ (הלכות מדינה ג, ו) כתב בפשיטות שלחוקי מלך גוי בא"י אין תוקף לשיטת הר"ן, ואולי טעמו הוא שאנחנו לא הולכים מבחינת הצד הטכני, האם למלך יש יכולת טכנית לגרש את התושבים, אלא מבחינה עקרונית וא"י מבחינה עקרונית שייכת לכל ישראל וגם אם בפועל המלך הגוי יכול לגרש את התושבים זה לא משנה ודינו לא תקפים.

לפי הר"ן נשאלת שאלה חמורה האם למלך ישראל אין סמכות לקבוע חוקים בסיסיים במדינה כמו להטיל מס או לקבוע חוקי תנועה? ועוד קשה שבתנ"ך ראינו שמלכי ישראל הטילו מס כמו שכתוב במלכים א' שהעם ביקש מרחבעם המלך להוריד את גובה המס ורחבעם לא הסכים ואמר שהוא אף יעלה את גובה המס – ניתן לראות שכל הוויכוח היה על גובה המס ולכולם היה ברור שלמלך ישראל יש את היכולת להטיל מס? כאן אנחנו נזקקים לדברי החת"ם סופר (חו"מ סימן מד):

"הר"ן בנדרים כ"ח ע"א כ' וז"ל וכו' תוס' דוקא במלך או"ה אומר דדינא דמלכותא דינא מפני שהארץ שלו ויכול לומר להם אם לא תעשו מצותי אגרש אתכם מן הארץ אבל במלכי ישראל לא לפי שא"י כל ישראל שותפים בה וכו' עכ"ל ע"ש. ומ"מ נ"ל דלא פליג אלא במסים ומכס שמטיל על כרחם ס"ל לא שייך לומר בני מדינה ניחא להו אלא משום שהוא אדון הארץ וא"כ יש לחלק בין מלכי ישראל למלכי או"ה אבל במנהגי ונימוסי' כמו ב"ב נ"ד ע"ב מודה ר"ן דהטעם משום דניחא להו ואין לחלק בין מלכי ישראל לאו"ה".

מבואר בדבריו שגם לשיטת הר"ן יש יכולת למלך ישראל להטיל מס בגלל הסכמת הקהל (ולא בגלל שדינא דמלכותא דינא) וגם אם כמה יחידים מתנגדים לשלם את המס, המלך יכול לכופם. ראיתי גם במהר"ץ חיות המובא בילקוט מפרשים שעמד על קושי זהה וכתב "דשני הכא דגלי קרא" ולא פירש.

שיטת הרשב"ם

אומר הרשב"ם (ב"ב נד:):

"והאמר שמואל דינא דמלכותא דינא - כל מסים וארנוניות ומנהגות של משפטי מלכים שרגילים להנהיג במלכותם דינא הוא שכל בני המלכות מקבלים עליהם מרצונם חוקי המלך ומשפטיו והלכך דין גמור הוא ואין למחזיק בממון חבירו ע"פ חוק המלך הנהוג בעיר משום גזל".

לשיטת הרשב"ם הדברים יותר פשוטים וגם לדיני מלך ישראל יש תוקף, שכן ישראל הסכימו שימלוך וכן כותב החת"ם סופר בתחילת סימן מד:

"הנה בהא דדינא דמלכותא דינא כ' רשב"ם בב"ב נ"ד ע"ב הטעם דהמדינה עצמה ניחא להו וז"ל כל מסים וארנוני' ומנהגי' של משפטי מלכים שרגילי' להנהיג במלכותם דינא הוא שכל בני המלכות מקבלי' עליהם מרצונם חוקי המלך ומשפטיו והילכך דין גמור ואין למחזיק בממון חבירו עפ"י חק המלכות הנהוג בעיר משום גזל עכ"ל. ולפ"ז אין לחלק בין מלך או"ה למלך ישראל שאפי' מלך ישראל שאין הארץ שלו כ"א לשבטי' נתחלקה מ"מ כל נימוסיו וחוקיו מקבלי' עליהם ברצונם ומחילה גמורה הוא [...] ומה שאינו מפורש בתורה אפי' מלך ישראל יכול להנהיג ולא מיבעי' מנהגי ונימוסי' מדינה שבין אדם לחברו כגון קנין קרקע

בשטר דהתם מיירי בהכי אלא אפי' הטלת מסי' וארנוני' ומכסי' נמי אמרי' שבני מדינה מרצונם מוחלי' על ככה ואפילו מלך ישראל דינו דין וכ"כ להדי' רמב"ם פ"ה מהל' גזילה".

הגבלות וגדרים

1. הרמב"ם (גולה ואבדה ה, יח) מגדיר מי נחשב מלך שחוקיו מחייבים: "במה דברים אמורים במלך שמתבעו יוצא באותן הארצות שהרי הסכימו עליו בני אותה הארץ וסמכה דעתן שהוא אדוניהם והם לו עבדים אבל אם אין מתבעו יוצא הרי הוא כגזלן בעל זרוע וכמו חבורת ליסטים המזויינין שאין דיניהן דין וכן מלך זה וכל עבדיו כגזלן לכל דבר".

כלומר הסכמת העם למינוי המלך נמדדת אם מתבעו יתקבל.
2. הגבלה נוספת שראינו זה שחמסנותא דמלכא לאו דינא הוא, כלומר דיני המלך צריכים להיות שווים לכל האוכלוסייה (כפירוש הראשון שמביא הרא"ש למוכס שאין לו קצבה). וכן כתב הרמב"ם (גולה ואבדה ה, יד): "כללו של דבר כל דין שיחוקק אותו המלך לכל ולא יהיה לאדם אחד בפני עצמו אינו גזל וכל שיקח מאיש זה בלבד שלא כדת הידועה לכל אלא חמס את זה הרי זה גזל".

3. עוד הגבלה כתב הריטב"א (כח. ד"ה דהא אמר שמואל) שהמלך לא יכול לחדש חוקים חדשים שלא היו מקובלים לפניו:

"פי' דינא דמלכא לא קאמר אלא דינא דמלכותא דהיינו הדין שהוא ע"פ חוקי המלכות הקבועים עליהם, שהוא וכל אשר לפניו הנהיגו הדברים והם כתובים בדברי הימים ובחוקי המלכים אבל מה שהמלך עושה לפי שעה הן על יחיד הן על רבים או שגזור חק חדש על מלכותו שלא נהגו בימי האבות לקיום העם, חמסנותא היא ולא דינא ואין דנין באותו הדין, והיינו לישנא דמלכותא דמשמע ידיע לכולהו מלכי ולא מה שהמלכים עושים מעצמם דהוא דינא דמלכא מקרי וגזל הוא. ואף במלכי ישראל הקדושים דיני המלך ידועים כמו שכתוב בקבלה ע"י שמואל הנביא וארז"ל כל האמור בפרשת מלך מלך מותר בו. ומשום הכי כ' בתוס' שיש מקומות שישראל יוצאים ממלכות למלכות והמלך מחזיק מאליו בכל מה שנמצא להם במלכותו, שלו אם בא ישראל א' וקנה מן המלך זה היה מעשה ופסקו הדין שאין זה דינא דמלכותא אלא חמסנותא דמלכא, לפי שהדבר ידוע בדיניהם שדין היהודים כדין הפרשים לדור בכל מקום שירצו וכיון שכן אם יש מלכות שבאה לשנות את הדין ולעשות דין לעצמה אין זה דינא דמלכותא לפיכך מלך שנטל ממון ישראל אם בחוקי המלכות הקבועים הוא הוי דינא ואם לאו גזל הוא ולא זכה ישראל הלוקח ממנו".

4. דינא דמלכותא לא תקף נגד חוקי התורה כמו שכתב החת"ם סופר בסימן מד:
"ומ"מ כל זה כשאנו מתנגד למ"ש תורה בהדי' אבל כשמתנגד למ"ש תורה בהדי' אזי אפי' למלך או"ה אין שומעי' ק"ו למלך ישראל וזה מבואר מלשון רשב"ם שם ד"ה ומלכא אמר וכו' שכ' ואיך יקנה זה המחזיק הואיל ואין לו שטר מן הנכרי וכו' עכ"ל משמע דגוי וודאי אסתלק בווי כדכתי' בספר אוריתא דמשה דגוי מסתלק מהקרקע בכסף אף על גב דמלכא אמר דאין מסתלק בכסף אין זה כלום והרי העכו"ם מסתלק ממילא אך אידך לא יקנה מההפקר כי מלכא אמר דלא יקנה אלא בשטרא וזה אינו נגד הכתוב בתורה שאפי' ישראל היכי דלא סמכא דעת' למיקני בכספא לא קנה אלא בשטרא הנה מבואר דנגד דין תורה אפי' מלך או"ה אינו יכול".

5. דיני המלכות תקפים רק בנוגע לקרקעות לחלק מהשיטות ורק בדברים הנוגעים למלך כמבואר בשו"ע חו"מ (שסט, ח):

"יא דלא אמרינן דינא דמלכותא דינא אלא במסים ומכסים התלויים בקרקע, כי המלך גוזר שלא ידורו בארצו כי אם בדרך זה, אבל בשאר דברים, לא (הרא"ש פ' ד' נדרים בשם הר"מ ומרדכי פרק הגוזל בתרא). ויש חולקין וסבירא להו דאמרינן בכל דבר דינא דמלכותא דינא (מרדכי שם בשם התוס' ות"ה ס' ש"ט)".

וכן בהמשך: (סעיף יא)

"דלא אמרינן דינא דמלכותא אלא בדבר שיש בו הנאה למלך או שהוא לתקנת בני המדינה, אבל לא שידונו בדיני עובדי כוכבים, דאם כן בטלו כל דיני ישראל (מהרי"ק שורש קפ"ח / קפ"ז)".

ועיין עוד באריכות בש"ך (הלוואה עג, יד).

סיכום

ראינו את שיטת הר"ן שכל תוקף דיני המלכות נגרם כתוצאה מזה שהמלך יכול לגרש את מי שלא מקשיב לחוק ולכן כל ממלכתו נחשבת כביתו. דנו גם האם צריך שהמלך יוכל לגרש רק מבחינה טכנית או גם מבחינה עקרונית (שא"י שייכת לכל ישראל).

שאלנו על הר"ן האם מלך ישראל לא יכול לחוקק חוקים בסיסיים כדי לשמור על הסדר כמו שרחבעם ושלמה הטילו מיסים על העם. ותירץ החת"ם סופר שדינים שהעם רוצה, מלך ישראל יכול לחוקק שהם לטובת העם ותוקפם נובע מהסכמת העם, אך דינים שנגד רצונו של העם המלך לא יכול לחוקק כיון שהוא לא יכול לגרש יהודים מא"י.

לשיטת הרשב"ם הדברים היו יותר פשוטים ולמלך ישראל יש כח בדיוק כמו למלך גוי, שכן הכלל שדינא דמלכותא דינא נובע מהסכמת העם.

הבאנו כמה הגבלות וגדרים בדינא דמלכותא: מי נחשב מלך, החוקים צריכים להיות שוויוניים (אמנם אם הם רק נגד יהודים מבואר בדברי הריטב"א שהבאנו שעדיין החוקים תקפים, אם כך מקובל בכל הממלכות), מלך לא יכול לחוקק חוקים שלא היו מקובלים לפניו, אם חוקי המלכות נוגדים את חוקי התורה ידם של האחרונים על העליונה. לבסוף ראינו גם באילו נושאים ותחומים דיני המלכות תקפים.